

UŞAQ İNKİŞAFI YÖNÜMÜNDƏN DEİNSTİTUALİZASIYANIN ZƏRURİYYƏTİ AZƏRBAYCAN KONTEKSTİNDƏN DEİNSTİTUALİZASIYA VƏ ALTERNATİV QAYĞI SİSTEMİNƏ BAXIŞ

UOT: 316

DOI:10.30546/3006-0346.2024.3.81.0206

ÜLVİYYƏ MİRZƏYEVA

Azərbaycan Universiteti, dissertant

E-mail: ulviyya.mirzayeva@uafa.az

“Uşaqlar nə valideynlərinin mali, nə də kömək-siz xeyriyyə obyektidir deyillər.

Onlar insandırlar və öz hüquqlarının subyektidirlər”.

BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyası

“Uşağın valideynləri tərəfindən himayə olunmaq hüququ vardır”.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Konvensiyasının 7-ci maddəsinə əsasən

Uşaqılıq gələcək inkişafın əsasını qoyan bir dövrüdür. Həyatın bu mərhələsində beyin nə qədər çox informasiya qəbul etsə, bir o qədər çox inkişaf etmiş olur. Bu zaman vacib həyat bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün uşaqların imkanları çox böyükdür və əldə etdikləri hər bir şey həyatları boyu onların yaddaşında həkk oluna bilir. Əgər uşağın beyni kifayət qədər informasiya qəbul etmirsə və o cəmiyyətdən təcrid olunmuşdursa, bu zaman beyin inkişafdan qalmış olur.

Uşaqların çoxu ev şəraitində onlara məhəbbət, hörmət, diqqət və qayğı göstərən, onların fikri ilə hesablaşan və qiymətləndirən ailə üzvləri, qohumlar və qonşuların əhatəsində yaşayırlar. Aparılmış tədqiqat və praktiki təcrübələr göstərmişdir ki, uşaqlar özlərinin emosional, sosial və psixoloji qabiliyyətlərini tam inkişaf etdirmək üçün ailə mühitində böyüməyə ehtiyac duyurlar. Bununla belə, bəzən ailələr müxtəlif səbəblərdən öz uşaqlarının, xüsusən də əlilliyi olan uşaqlarının qayğısına qalmaq üçün başqa yollar axtarırlar. Alternativ qayğı sisteminin olmadığı ölkələrdə valideynlərin yeganə alternativ uşaq evləri, internat müəssisələri olur.

“United Aid For Azerbaijan” təşkilatının 2001-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Abşeron rayonunda yerləşən iki internat evində apardığı “Azərbaycanda uşaq müəssisələrinin vəziyyətinin təhlili” adlı tədqiqatı zamanı məlum olmuşdur ki, uşaq müəssisələrindəki uşaqların 64%-i mayın sonundan sentyabrın əvvəlinə kimi evə gedir. Tədqiqatın nəticəsinə əsasən uşaqların 75%-dən çoxunun valideynləri ya-

şayırlar. Tədqiqatın 2-ci və ən əsas nəticəsinə əsasən uşağın müəssisələrə atılmasının əsas səbəbinin

- yoxsulluq
- ailənin dağılması

olduğu ortaya çıxmışdır.

Başqa ölkələrdə aparılan tədqiqatlara müraciət etdikdə əlavə nəticələri də aşkar etmiş oluruq, problemlə davranış və zəif akademik performans kimi bir çox mənfi nəticələrin məhz yoxsulluqdan qaynaqlandığını görürük [1,s.288]. Həmçinin boşanmanın mənfi təsirinin çox vaxt yetkinlik yaşına çatdıqda da davam etdiyini, bunun isə psixi sağlamlıq problemlərinin daha geniş yayılmasına və təhsil səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olduğu nəticələri ilə qarşılaşırıq [2,s.10]

Yuxarıda qeyd olunmuş araşdırmanın nəticələrinə əsasən, yoxsulluğun aradan qaldırılması və ailə birliyi BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasına riayət etmək və de-institusionalizasiya prosesinə əməl etmək üçün hökumət tərəfindən həll edilməli olan iki məsələdir.

Çünki müəssisələrdə yaşamanın uşağa etdiyi təsirlər və uşaqda qoyduğu izlər onun gələcək həyatına da təsir etməklə yanaşı cəmiyyətin rifahı üçün də mənfi nəticələr nümayiş etdirir.

Müəssisələrin uşaq inkişafına təsiri ilə bağlı bir çox tədqiqatlar mövcuddur və bu tədqiqatların nəticələri göstərir ki, ailədə və internatlar/uşaq evləri / digər uşaq müəssisələrində vəziyyət tamamilə fərqlidir. Çünki belə uşaq müəssisələrində normadan çox uşaq yaşayır və burada uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyası üçün çox az imkanlar vardır. Ailədə böyüyən uşaqların sevinc hissələri uşaq müəssisələrində yaşayan, ana-ata qayğısı, məhəbbəti və nəvazişindən məhrum olan uşaqlara yaddır. Əlbəttə, belə şəraitdə böyüyən uşağın tam normal və hərtərəfli inkişafı üçün şans çox cüzi olur.

Əqli və fiziki cəhətdən geriliyi olan uşaqların yaşadığı müəssisələrdəki vəziyyət daha çətinidir. Əqli və fiziki çatışmazlığı səbəbindən atılmış uşaqların yaşadıkları müəssisələrdə əksər hallarda uşaq böyük nisbəti (6:1) təmin olunmadığından onların ümumi inkişafı üçün vacib olan qayğı, diqqət və ünsiyyətdən

də məhrum olmaları labüddür.

Maslonun Ehtiyacların İerarxiyası nəzəriyyəsinə əsaslanaraq, bütün uşaqların özlərini təhlükəsiz hiss etmələri və özlərinə inam hissəsinin formalaşması üçün yeməyə, istiliyə, qayğıya, məhəbbətə və hörmətə ehtiyacları var. Müəssisələrdə bu ehtiyacların çoxu ödənilmir. Uşaqlar kifayət qədər və öz seçimlərinə əsasən qidalanmadıqdan və ya məhəbbət görmədiklərindən onlar özlərini təhlükəsiz hiss etmirlər, bu da onların cəmiyyətə inteqrasiyasını və insanlarla ünsiyyətə girmələrini çətinləşdirir və ümumi inkişafdan saxlayır.

Çox vaxt müəssisəyə atılmış uşaq oradakı şəraitə uyğunlaşa bilmir, valideynləri üçün darıxır, özünü tənha hiss edir ki, bu da ölümlə nəticələnə biləcək depressiyaya gətirib çıxarır. Evdən müəssisəyə gəlmiş uşaqlar öz azadlıqlarını itirirlər. Bu cür uşaqlar həmişə gözlənti içində olur və çox zaman çox pis qidalanırlar.

Uşaqlar bütün hissələrini (toxunmaq, dadmaq, iy-ləmək, eşitmək və s) inkişaf etdirməyə ehtiyac duyurlar. Bütün bu hissələr ətraf aləm haqqında məlumat toplamağa imkan verir. Müəssisələrdə olan uşaqlar belə imkandan məhrumdurlar.

Çox zaman müəssisə işçiləri belə uşaqlarla işləmək və onlarla düzgün davranış qaydaları haqqında məlumatlı olduqlarından uşaqların hissələrini və ehtiyaclarını başa düşə bilmirlər və ümumiyyətlə, onlara düzgün münasibət bəsləməzlər. Belə olduğu halda uşaq hissələrinin və bacarıqlarının inkişaf etdirilməsində çətinlik çəkir.

Qeyri-adi, xoşagəlməz və zərərli davranışlar- çox zaman müəssisələşmənin nəticəsi hesab olunur.

Müəssisə və ailədə yaşamanın uşaq inkişafına təsirlərini daha yaxşı başa düşmək üçün reinteqrasiya olunmuş, yəni müəssisədən evə qaytarılmış uşaqların inkişafının izlənməsi dəyərlidir. Bu istiqamətdə, yəni müəssisələrdə yaşayan və reinteqrasiya edilmiş uşaqların inkişafı və adaptasiyası sahəsində müxtəlif tədqiqatlar aparılmışdır.

Biz onlardan birinə, Tuleyn Universitetinin tibb fakültəsindən professor Çarlz Zinahın rəhbərlik etdiyi Buxarest Erkən Müdaxilə Layihəsinə nəzər salaraq. 1965-1989-cu illərdə Nikola Çauşeskunun Rumıniyadakı avtoritar hakimiyyəti zamanı yürüdülmən, hamiləlik əleyhinə vasitələrə qadağa və uşaqsız ailələrə qoyulan vergilər kimi sosial siyasətlər geniş yayılmış yoxsulluqla birləşərək əhalinin sayında yüksələn artım və dövlət müəssisələrinə verilmiş uşaqların sayının artması ilə nəticələndi. 1989-cu ildə, bu rejimin sonlarında hesablamalara görə müəssisələrdə 170000

uşaq var idi. Məhz bu tarixi kontekstdə tədqiqatçılar Buxarest Erkən Müdaxilə Layihəsinə hazırladılar.

Buxarest Erkən Müdaxilə Layihəsi Rumıniyada 2000-ci ildə başlanmış, uzun müddətli və bu gün də müşahidələri davam edən layihədir.

Layihənin 3 məqsədi var:

1. Uşaqların müəssisələrə verilməsinin onların be-yin və davranış inkişafına təsirlərini öyrənmək.

2. Uşaqları yüksək səviyyəli foster xidmətinə verməklə onlarda müşahidə olunmuş neqativ təsirləri aradan qaldırmağın mümkün olub-olmadığını müəy-yən etmək.

3. Foster xidmətini müəssisələrə alternativ olaraq yaradaraq rumın uşaqlarının güzəranını yaxşılaşdırmaq.

Buxarest Erkən Müdaxilə Layihəsinin araşdırmaçıları aşağıdakı sahələrdə dəyərləndirmə apararaq geniş çeşidli nəticələr əldə etdilər:

- Qavrama, neyro-inkışaf (elektroensefaloqram [EEG],
- MRT və hallarla əlaqəli potensiallar),
- Psixopatologiya,
- Fiziki inkişaf,
- Sosial bacarıqlar,
- Bağlılıq,
- Dil bacarıqları,
- Temperament,
- Avtonom və hipotalamus– hipofiz – adrenal funksiyası
- Genetika.

Qavrama aspektlərini öyrənərkən araşdırmaçılar müəssisələrdəki uşaqlara nisbətən foster xidmətinə verilmiş uşaqlarda 30, 42 və 54 aylığında əhəmiyyətli İQ artımı aşkar etdilər [3,s.919].

Uşaqların foster xidmətində yerləşdirildiyi yaşa nəzər salsaq, daha erkən yaşda, xüsusən də 24 aylığından əvvəl foster xidmətinə verilmiş uşaqlarda daha böyük İQ artımının şahidi oluruq [4, s 318] [5].

Eyni zamanda, araşdırma müəssisələrə verilmiş uşaqlarda psixi pozuntuların yüksək faizini (təxminən 38%), diqqət çatışmazlığı və hiperaktivlik pozuntusu, aqressiya kimi davranış çətinliklərinin yüksək nisbətini aşkar edib [6,s.977].

Həmçinin, Berens bildirib ki, 12, 15, 20 və 24 aylarından öncə foster qruplarına yerləşdirilsə, uşaqlarda daha böyük bərpa proseslərinin getməsi müşahidə olunub.

İQ və beyin funksiyasına əlavə olaraq, dil, sosial bacarıqlar, nəzarət funksiyaları və bağlılıqla bağlı da fərqlər qeydə alınıb [7,s.109].

Bu kimi bir sıra tədqiqatlara əsaslanaraq bu gün

uşaq müəssisələrində yaşayan uşaqların deinstutualizasiyası və alternativ qayğı modelinin yaradılması hər bir dövlətin qarşısında duran ümdə məsələdir. Həmçinin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Konvensiyasının 7-ci maddəsinə əsasən:

“Uşağın valideynləri tərəfindən himayə olunmaq hüququ vardır”.

Azərbaycan kontekstindən yanaşdıqda deinstutualizasiya və alternativ qayğı modelinin yaradılmasında bir sıra təsdiq olunmuş sxemlərə müraciət edilməsi mümkündür

Bu məsələyə əslində iki aspektdən yanaşmaq daha faydalı olardı.

1. Uşaqların müəssisələrə düşməsinin qarşısının alınması;

2. Uşaqların müəssisələrdən deinstutualizasiyası

Bunlardan birincisi - Uşaqların müəssisələrə verilməsinin qarşısının alınması, yəni qate kipinqdir. Gate kipinq - dövlət müəssisə qayğı sistemində “girişində nəzarət” deməkdir. Hər bir uşaq üçün onun ehtiyaclarının və həyat şəraitinin qiymətləndirilməsinin nəticələrinə əsaslanan, hər bir uşağın maraqlarına uyğun qərar qəbul etməklə onun dövlət müəssisəsinə düşməsinin qarşısını alan və ailələrə dəstək göstərmək üçün səmərəli və məqsədyönlü sosial xidmətləri inkişaf etdirən bir sistemdir..

Bu bizə resursları qoruyub saxlamağa, uşağın ehtiyaclarını və mövcud xidmətləri müqayisə etməyə, uşağın ən yaxşı maraqlarını müəyyənləşdirib onları düzgün qarşılamağa imkan verir.

Biz bu istiqamətdə Azərbaycandakı proseslərin tarixinə nəzər salsaq bunun əsasən layihə çərçivəsində həyata keçirildiyini müşahidə etmiş olarıq. Məsələn, Deinstutualizasiya və alternativ qayğı sahəsində pilot layihələr həyata keçirilmiş UAFA təşkilatının 2008-2009-cu illərdə iki internat evində apardığı “Azərbaycanda həssas təbəqədən və əlilliyi olan uşaqların ailələrində yaşamasının təmin edilməsi” layihəsi çərçivəsində 01.09.2007 - 10.08.2009 tarixlərində Saray 7 sayılı internat evində 28, Şağan qəsəbəsində yerləşən 3 sayılı internat evində 18 uşağın müəssisəyə düşməsinin qarşısı alınmışdır. Internatda yaşayan 38 uşaq isə ailəsinə reunifikasiya edilmişdir [8].

2008-ci ildə 18 regionun təlimlənmiş Sobes işçiləri tərəfindən 11 uşağın müəssisəyə düşməsinin qarşısı alınmışdır

3 pilot regionda – Gəncə, Xaçmaz və Yasamal rayonlarından Qeyt-kipinq layihəsinin komandası tərəfindən müəssisələşməsinin qarşısı alınmış uşaqların sayı 19 olmuşdur:

Lakin bu prosesin dayanıqlı olmasını təmin etmək bir sıra səbəblərdən mümkün olmamışdır

Bu səbəblərdən də ən başlıcası xüsusən əlilliyi olan uşaqlar üçün günərzi qayğı mərkəzlərinin olmaması idi.

Bu istiqamətdə atılan addımlar nəticəsində hal hazırda yenidən adlandırılmış hər iki müəssisədə günərzi qayğı mərkələri fəaliyyət göstərir.

Hazırkı statistikaya nəzər salsaq, bu prosesdə artıq dövlət qurumlarının fəal iştirakını görə bilərik.

2022-ci ilin noyabr ayından 2023-cü ilin may ayınadək uşaqların müəssisələrə yerləşdirilməsi ilə bağlı müraciətlərin statistikasına nəzər salsaq, ümumi müraciət sayı 220, müraciət üzrə uşaq sayı 197 oğlan, 143 qız, 1 cinsi məlum olmayan olmaqla, ümumilikdə 340 nəfər olmuşdur [9]

Yaş qrupuna görə

- 0-3 yaş – 72 nəfər
- 4-6 yaş – 75 nəfər
- 7-12 yaş – 147 nəfər
- 13-18 yaş – 47 nəfər

Uşaqların statusu üzrə sayı (tək uşaq, bacı-qardaş):

- Tək uşaq – 140
- Bacı – qardaş – 80

Müraciət edən şəxslərlə uşağın qohumluq əlaqəsi üzrə bölgüsü

- Valideyn – 139
- Baba-nənə – 18
- Digər qohum – 9
- Atılmış – 5
- Qurum – 47
- Uşaq tərəfindən – 1
- İcma tərəfindən – 2
- Qəyyum - 1

Uşağın yerləşdirmə səbəbi üzrə bölgüsü (çoxsaylı seçim mövcuddur) aşağıdakı kimi olmuşdur.

- İqtisadi vəziyyət – 97
- Valideyn bacarıqlarının zəifliyi – 57
- Ailədə olan xəstəliklər – 17
- Təhsillə bağlı problem – 10
- Digər – 6 (evlə təminat)
- Ailədaxili zorakılıq – 15
- Sosial təhlükəli vəziyyətdə olan uşaq – 22
- Uşağın qanuna zidd əməlləri – 4
- Uşağda olan xəstəliklər – 18
- Valideynlərin həbs edilməsi – 11
- Valideynin vəfat etməsi – 2
- Valideynlik vəzifələrindən imtina – 10
- Mənzil şəraitinin əlverişli olmaması – 9

- Ailədaxili münasibətlər – 17

Uşağın valideynlərinin ailə statusu üzrə bölgüsü (tək valideyni olan, hər iki valideyni olan, valideynləri olmayan):

- Tək valideyn – 120
- Hər iki valideyni olan – 62
- Valideynləri olmayan – 13
- Qəyyum və himayəçisi olan – 21

Müraciət edənlərdən 109 (61 oğlan, 48 qız olmaqla) nəfər müəssisəyə yerləşdirilmişdir. Bunların statistikasına baxdığımızda :

- 0-3 yaş – 40 nəfər
- 4-6 yaş – 19 nəfər
- 7-12 yaş – 35 nəfər
- 13-18 yaş – 15 nəfər

Uşağı müəssisəyə yerləşdirən şəxslərlə uşağın qohumluq əlaqəsinə baxdıqda, 27 nəfər valideyni, 4 nəfər baba-nənəsi, 7 nəfər digər qohumları tərəfindən, 5 nəfər atılmış, 1 uşaq özü, 29 nəfər müxtəlif qurumlar tərəfindən yerləşdirilmişdir

Yerləşdirilən uşaqların ailə statusu üzrə bölgüsünə gəldikdə:

- Tək valideyn olan – 40
- Hər iki valideyni olan – 23
- Valideyni olmayan – 9

Maraqlı nüanslardan biri də ondan ibarətdir ki, yerləşdirilən uşaqlar əsasən Bakı (paytaxt) şəhəri üzrə üstünlük təşkil edir. (49 nəfər).

Müraciət edənlərdən 58 nəfərin qiymətləndirilməsi tədqiqatın aparıldığı dövrdə davam edirdi, 144 uşaq ailələrə dəstək tədbirləri göstərilməklə ailədə saxlanılmış, 29 uşaq digər xidmətlərə yönləndirilmiş idi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ikinci addım isə müəssisələrdə yaşayan uşaqların deinstiutalizasiyasıdır:

Hal-hazırda Azərbaycanda vəziyyətə baxdıqda ümumi statistik göstəricilər (01.11.2022 – 19.05.2023) aşağıdakı kimidir :

Müəssisəni tərk edən uşaqlar üzrə olmuşdur:

Daxil olmuş ümumi müraciət sayı – 86,

Ümumi müraciət üzrə uşaq sayı – 131 (60 qız, 71 oğlan olmaqla)

Yaş qrupu üzrə:

- 0-3 yaş – 17
- 4-6 yaş – 25
- 7-12 yaş – 50
- 13-18 yaş – 30
- 18 yaş və daha yuxarı - 3

Müəssisəni tərk etmə səbəbi üzrə bölgü:

- İqtisadi vəziyyətin düzəlməsi – 45
- Tipik təhsil müəssisəsinə yerləşdirilmə – 7
- Mənzil şəraitinin düzəlməsi – 4
- Ailədaxili münasibətlərin stabilliyi – 7
- Uşağın yetkinlik yaşına çatması və ya təhsilini başa vurma – 4
- Digər müəssisələrə yerləşdirmə – 3

Müəssisəni tərk edən uşaqların sayı – 75 (3 nəfər 18+ olduğu üçün tərk etmə qərarı verilmişdir) olmuşdur. Məlumatın toplanıldığı dövrdə 32 nəfərin qiymətləndirməsi davam edirdi. Ailəyə qaytarılma mümkün hesab edilməyən müraciət sayı 10 müraciət və uşaq sayı – 19 olmuşdur. 4 müraciət, 5 uşaq digər qurumlara yönləndirilmişdir.

Hər iki istiqamətdə aparılan və aparıla biləcək müxtəlif tədbirlər vardır. Dünya təcrübəsində də buna üç alternativ qayğı forması ilə nail olunur:

- Foster və qəyyum ailə (sonuncu adətən qohum ailələr olur),
- Qalma əsaslı qayğı (müəssisə)
- Övladlığa götürmə.

Tarixə nəzər salsaq görərik ki, bir çox ölkələr müəyyən müddət ərzində müəssisə qayğısından istifadə etmişlər. Müəssisələr adətən xoşməramlı məqsədlə uşaqlar üçün qayğının ən yaxşı forması olması fikriylə yaradılmışdır. Ancaq təcrübə göstərmişdir ki, uşaqların ehtiyaclarını ən yaxşı qarşılayan forma ailə və icma əsaslı qayğı formasıdır. Deinstiutualizasiya proqramının həyata keçirildiyi bir sıra ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, bu proses uşaqlar, ailələr, icmalar və həmçinin dövlətin özü üçün də faydalıdır.

Müəssisələrə alternativ olan müxtəlif xidmətlər mövcuddur. [9]

Bunlar:

- Xəstəxanada fəaliyyət göstərən sosial iş
- Günərzi qayğı mərkəzləri
- Ailə planlaşdırma mərkəzləri.
- Ana və körpə birlikləri.
- İlk sənhiyyə xidməti.
- Xüsusi ehtiyaclarlılar üçün təhsil
- Böhrana müdaxilə.
- Maddi dəstək
- Resurslar şəbəkəsi
- Fövqəladə qəbul xidmətləri
- Fasiləli qayğı
- Konsultasiya xidmətləri və valideyn dəstək qrupları və s.

Bundan əlavə, artıq müəssisədə yaşayan uşaqların ailə mühitində yaşamasının təmin edilməsi üçün müxtəlif xidmət növləri mövcuddur. Bunlar:

- Reintegrasiya
- Qohum ailədə yerləşdirilmə
- Əvəzedici ailələr - Foster qayğı
- Fövqəladə foster qayğı
- Qısa və ortamüddətli foster qayğı
- Uzunmüddətli foster qayğı
- Peşəkarlar tərəfindən foster qayğı

- Övladlığa götürmə
- Peşəkarlar tərəfindən qalma əsaslı qayğı
- Terapiya xidmətləri

Avropa ölkələrində və Amerikada sosial iş təcrübəsi 100 ilə yaxındır mövcud olduğuna görə bu ölkələrdə qeyri-müəssisələşmə prosesinin həyata keçirilməsinin əsas şərtlərindən olan yuxarıda göstərdiyimiz alternativ xidmətlər fəaliyyət göstərir. Bu xidmətlərin bəziləri Azərbaycanda da mövcuddur. Lakin bunların sayı çox məhdud və əsasən paytaxtda mövcuddur.

Yuxarıda qeyd olunan xidmət növlərindən Azərbaycanda fəaliyyət göstərən alternativ xidmətlərin bir qismi dövlət tərəfindən, digər qismi isə özəl və QHT-lər tərəfindən təşkil olunmuşdur.

Dövlət tərəfindən təşkil olunan xidmətlər ƏƏS-MN, Elm və Təhsil Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyət göstərirlər. [9]

Bunlar:

- Günərzi qayğı mərkəzləri

Bu xidmət həm dövlət, həm də QHT-lər tərəfindən dövlət sifarişi əsasında həyata keçirilir. Dövlət tərəfindən yaradılmış mərkəzlər: 1 və 2 saylı 18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş uşaqlar üçün internat evlərinin nəzdində və 18 yaşınadək əlilliyi müəyyən edilmiş uşaqlar üçün 1 saylı internat müəssisəsinin nəzdində fəaliyyət göstərən Pirallahı Günərzi (13 uşaq var, ümumi 25 yerlik) qayğı mərkəzləridir.

Dövlət sifarişi əsasında QHT-lər tərəfindən həyata keçirilən günərzi mərkəzlərin sayı 2022-ci ildə 25 (hər biri 25 yerlik) olmuşdur [9].

- İƏR mərkəzləri
- QHT-lər tərəfindən həyata keçirilir
- Sosial xidmət mərkəzləri

Dövlət tərəfindən Sabunçu, Abseron və Nərimanov rayonlarında 3 sosial xidmət mərkəzi fəaliyyət göstərir

- Maddi dəstək.

➤ Ünvanlı sosial yardım ƏƏSMN-nin rayon sosial müdafiə mərkəzləri tərəfindən təqdim edilir

- Məşğulluq problemlərinə cəlb etmə
- Birdəfəlik yardımlar - ancaq ailədə əlilliyi olan şəxs varsa və ya əlilliyi olan uşaq olduğu halda bu müavinət verilir

• Reintegrasiya xidmətləri (öz ailələrinə reintegrasiya)

- Ailə tipli qrup evi

➤ Elm və Təhsil Nazirliyi tərəfindən yaradılmış 2 qrup evi fəaliyyət göstərir ki, bunlardan biri oğlanlar üçün nəzərdə tutulmuş olan qrup evi Lənkəranda, digəri-qızlar üçün nəzərdə tutulmuş qrup evi Mərdəkanda fəaliyyət göstərir.

- Qohum ailədə yerləşdirilmə
- Övladlığa götürmə
- Xüsusi ehtiyacılıqlar üçün təhsil
- Reabilitasiya xidmətləri

Həm Sosial xidmətlər agentliyi (Sosial xidmət haqqında qanunla tənzimlənir), həm də Dövlət tibbi sosial ekspertiza və Reabilitasiya agentliyi tərəfindən həyata keçirilir. Sosial xidmətlər agentliyi tərəfindən göstərilən xidmətlərə Sosial psixoloji və sosial pedaqoji /loqopedik və Sosial adaptasiya xidmətləri aid edilir.

Digər barəsində danışdığımız xidmət növləri hələlik ölkəmizdə təşkil olunmamışdır.

Açar sözlər: *Deinstitutionalizasiya, alternativ qayğı, foster qayğısı, alternativ qayğı sistemi, müəssisə qayğısı, sosial xidmət növləri, IQ artımı, Buxarets Erkən müdaxilə layihəsi, müəssisələşmənin uşağın bacarıqlarına təsiri.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Levine J., Pollack H. *The Well-being of Children Born to Teen Mothers: Multiple Approaches to Assessing the Casual Links.* JCPWR Working Paper 288; 04-19-2002).

2. *Preventive Sessions After Divorce Protect Children into Teens.* National Institute of Mental Health News Release; 10-15, 2002).

3. Fox, N.A., Almas, A.N. Degnan, K.A., Nelson, C.A., & Zeanah, C.H. (2011). *The effects of severe psychosocial deprivation and foster care intervention on cognitive development at 8 years of age: Findings from the Bucharest Early Intervention Project.* *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52(9), 919–928. PMID: 21244422.

4. Nelson, C.A., Zeanah, C.H., Fox, N.A., Marshall, P. J., Smyke, A.T., & Guthrie, D. (2007). *Cognitive recovery in socially deprived young children:*

The Bucharest Early Intervention Project. Science, 318(5858), 1937-1940. PMID: 18096809.

5. <https://doi.org/10.1017/S0954579408000412>

6. Humphreys, K.L., McGoron, L., Sheridan, M.A., McLaughlin, K.A., Fox, N.A., Nelson, C.A. & Zeanah, C.H. (2015). High quality foster care mitigates callous-unemotional traits following severe early deprivation. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 54(12), 977-983. PMID: PMC4660264. doi: 10.1016/j.jaac.2015.09.10*

7. Almas AN, Degnan KA, Radulescu A, Nelson CA, Zeanah CH, Fox NA. Effects of early intervention and the moderating effects of brain activity on institutionalized children's social skills at age 8. *Proceedings of the National Academy of Sciences. 2012; 109(Suppl. 2):17228-17231*

8. UFAF təşkilatına istinadən

9. Sosial xidmətlər agentliyinin hesabatına istinadən

SUMMARY

Ulviyya Mirzayeva

Azerbaijan University, PHD student

Email: ulviyya.mirzayeva@uafa.az

Necessity of Deinstitutionalization from the perspective of child development. A review of deinstitutionalization and alternative care system from the context of Azerbaijan

In the article, the impact of institutions on child development is brought to the fore, and the effects of deinstitutionalization, that is, the transfer of children from institutions to families, on child development are discussed. There are many studies on the impact of institutions on child development, and the results of these studies show that the situation is quite different in the family and in boarding schools/orphanages/other children's institutions. In order to better understand the effects of living in an institution and in a family on child development, it is valuable to follow the development of children who have been reintegrated, that is, returned home from the institution. The article provides information on the results of some research works conducted in this field

From the perspective of Azerbaijan, there is talk of deinstitutionalization and applying to a number of approved schemes in creating an alternative care model. In the field of deinstitutionalization and alternative care from 2008 to now, both NGOs and the reforms carried out by the State and statistics are brought to attention.

Keywords: *Deinstitutionalization, alternative care, foster care, alternative care system, institutional care, types of social services, IQ increase, Bucharest Early intervention project, the effect of living in an institution on the child's abilities.*

РЕЗЮМЕ

Ульвия Мирзаева

*Азербайджанский Университет, диссертант
Электронная почта: ulviyya.mirzayeva@uafa.az*

Необходимость деинституционализации с точки зрения развития ребенка. Обзор деинституционализации и системы альтернативного ухода в контексте Азербайджана

В статье на первый план выдвигается влияние проживания детей в учреждениях на развитие ребенка, а также обсуждаются последствия деинституционализации, то есть перевода детей из учреждений в семьи, на развитие ребенка. Существует множество исследований влияния учреждений на развитие ребенка, и результаты этих исследований показывают, что ситуация совершенно различна в семье и в интернатах/детских домах/других детских учреждениях. Чтобы лучше понять влияние жизни в учреждении и семье на развитие ребенка, полезно проследить за развитием детей, реинтегрированных, то есть вернувшихся домой из учреждения. В статье представлена информация о результатах некоторых исследовательских работ, проведенных в этой области.

С точки зрения Азербайджана, ведутся разговоры о деинституционализации и применении ряда утвержденных схем при создании модели альтернативного ухода. В сфере деинституционализации и альтернативного ухода с 2008 года по настоящее время внимание уделяется как НПО, так и реформам, проводимым государством, и статистике.

Ключевые слова: *деинституционализация, альтернативный уход, приемная семья (фостер), система альтернативного ухода, институциональный уход, виды социальных услуг, повышение IQ, Бухарестский проект раннего вмешательства, влияние институционального ухода на развитие навыков ребенка.*